

УДК: 159.923.5

orcid.org/0000-0002-7968-0322

orcid.org/0000-0003-4073-4028

dx.doi.org/10.5281/zenodo.60189

О.Г. Солодухова, В.Л. Солодухов
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний
університет”, м. Слов’янськ

ВІДНОШЕННЯ ЯК СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ

Для кожного етапу розвитку особистості специфічним є уявлення про особливості власних соціальних установок, соціальних цінностей, які відображають відношення даної особи до різноманітних явищ реального світу. У сучасній психологічній літературі загальноприйнятим є положення про те, що об’єктивні суспільні відношення, в системі яких живе людина, знаходять своє відображення у внутрішніх психічних відношеннях, які характеризують кожну особистість. У нашому дослідженні важливим чинником професійного становлення молодого вчителя виступає мотиваційно-ціннісне відношення до педагогічної професії, до учнів, колег, до себе.

Ключові слова: система відношень, психічно активні відношення, емпатія, емоційна стійкість вчителя, спілкування вчителя, самосвідомість вчителя.

О.Г. Солодухова, В.Л. Солодухов ОТНОШЕНИЕ КАК СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ МОЛОДОГО УЧИТЕЛЯ

Для каждого этапа развития личности специфично представление об особенностях своих социальных установок, своих социальных ценностей, которые отражают отношение данной личности к разнообразным явлениям реального мира. В современной психологической литературе общепризнанным является положение о том, что объективные общественные отношения, в системе которых живет человек, находят свое отражение во внутренних психических отношениях, которые характеризуют каждую личность. В нашем исследовании важным фактором профессионального становления молодого учителя выступает мотивационно-ценностное отношение к педагогической профессии, учащимся, коллегам, к себе.

Ключевые слова: система отношений, психически активные отношения, эмпатия, эмоциональная устойчивость учителя, общение учителя, самосознание учителя.

O.G. Soloduhova, V.L. Soloduhov ATTITUDE AS AN ESSENTIAL PERSONAL CHARACTERISTIC OF A YOUNG TEACHER

Each personality development stage is specified by a concept of peculiarities of the own social attitudes, social values reflecting the given personality's attitude to various phenomena of the real world. The modern psychological literature recognizes such a position that objective social relations in the system of which a person lives reflect in the inner mental attitudes characterizing each personality. In our research the important factor of a young teacher's professional formation is presented by motivationally value attitudes to the pedagogical profession, pupils, colleagues, oneself.

Keywords: attitudes system, mentally active attitudes, empathy, teacher's emotional resilience, teacher's communication, teacher's self-consciousness.

Постановка проблеми. У багатьох психологічних дослідженнях відношення трактується однобічно, лише як емоційний відгук людини на об'єкт відношень. На справді ж відношення особистості має більш складний психологічний зміст, це не лише емоційний відгук, а й відображення особистістю об'єкта у формі психологічного процесу (сприймання, уявлення або їх сукупності), і водночас готовність до дії, а інколи – сама дія [11]. Разом із тим відношення – це завжди більш-менш постійні для даної особистості тенденції характерним способом відображати дійсність, емоційно на неї відгукуватися і також певним чином поводитися у цій дійсності.

Аналіз наукових досліджень за проблемою. Як відомо, категорію відношення у психологію особистості ввів О.Ф. Лазурський [6]. Особливу увагу він звернув на відношення особистості до себе, до праці, до інших людей, до власності. У зв'язку з вивченням характеру він розробив уявлення про психологічні (суб'єктивні) відношення людини до середовища. Під час вивчення і аналізу особистості необхідно, наполягав О.Ф. Лазурський, розкривати не лише її психофізіологічні і психологічні особливості, але й світогляд і «соціальну фізіономію». Його учень, В.М. М'ясищев, розвинув ідеї О.Ф. Лазурського. Він зазначав: «Така категорія властивостей, які виявляються вибірково, по-різному, а часом навіть протилежно і разом з тим досить стійко, називається відношеннями» [7, 38]. Він підкреслював, що саме відношення виявляють обличчя індивіда і вивчення людини нерозривно пов'язано з вивченням історії її відношень. У суто психологічному плані В.М. М'ясищев аналізує відношення як суб'єктивну внутрішню сторону взаємодії людини з навколишнім середовищем. У більшості своїх робіт він підкреслював цілісний характер відношень. Відношення – це не частина, не сторона чи елемент, а інтегральна позиція особистості в цілому.

Концепція В.М. М'ясищева вплинула на погляди багатьох російських психологів, які розробляли проблеми особистості. Так, в роботах В.С. Мерліна відношення займають досить велике місце. Він, як і В.М. М'ясищев, вважав відношення фундаментальною категорією психо-

логії, на основі якої можна розробити психологічну теорію особистості.

Виклад основного матеріалу. Кожна особистість з перших днів свого життя включається у систему відношень до дійсності, до людей, що її оточують, а також у систему відношень цих людей один до одного і до неї самої [1].

Пристосування молодого вчителя до педагогічної праці як передумова ефективності його професійної діяльності є складним процесом, що визначається не лише системою відношень до праці, учнів, колег, системою фахових знань, а й рисами особистості педагога [2; 3 – 5; 10].

Характеризуючи професійно-особистісні особливості вчителя виділяють, перш за все, такі особистісні властивості, як переконання, цілеспрямованість, принциповість. Слід підкреслити, що педагоги виділяли декілька груп особистісних властивостей педагога. Так, вони до першої групи віднесли властивості, які пов'язані з розвитком емпатії молодого вчителя і вмінням розуміти внутрішній світ іншої людини (когнітивна емпатія) і навіть проникнути у її почуття, співпереживати з нею (емоційна емпатія).

Емпатійна здібність є необхідною умовою успішного здійснення навчально-виховного процесу. Самі педагоги надають виключно важливого значення умінню стати на позицію учня, оцінювати явища з його точки зору, передбачати його реакції на ті чи інші впливи. Дослідження показують, що педагоги з низьким рівнем емпатії, як правило, дають учням стереотипні оцінки, частіше називають негативні якості, ніж позитивні. Так, педагоги-майстри виділяють до двадцяти типів невстигаючих учнів за різними особистісними якостями, а середняки поділяють всіх на ледарів і тупих. Емпатійність учителя визначається кількістю способів впливу на учнів. Педагоги з розвинутою емпатією використовують до сорока восьми різних прийомів виховного впливу, а останні – сімнадцять-дев'ятнадцять. Компонентами емпатійного спілкування вчителя є перш за все вміння чути (саме не слухати, а чути) учня, позитивна установка на нього і особливості таких психічних процесів учителя, як пам'ять, уява і увага.

Свого часу В.О. Сухомлинський підкреслював, що вчителю необхідно формувати вміння відчувати душевний стан іншої людини, ставити себе на її місце в різноманітних ситуаціях. Вчитель повинен уміти стати на позицію учня, пояснити причини його поведінки, уявити можливі зміни в розвитку школяра у зв'язку зі зміною його життя і діяльності. Принципове значення для особистості вчителя має здатність до активного впливу на учнів - динамізм особистості. В цьому випадку мова йде про особливості відношення вчителя до учнів і перш за все за толерантність, доброзичливість вчителя, вміння володіти собою. Цю якість педагога називають емоційною стійкістю.

Емоційна стійкість проявляється в тому, наскільки терплячим і наполегливим є педагог при здійсненні своїх задумів, наскільки характерна для нього витримка і самовладання при стресових ситуаціях, наскільки він уміє тримати себе в руках в умовах негативних емоційних впливів з боку інших людей. Емоційна стійкість є індивідуально-типологічною характеристикою особистості, і в професійно-педагогічній діяльності вона є такою якістю, без якої неможливе успішне здійснення педагогом своїх функцій.

Як слушно зауважує Т.С. Яценко, ще до недавніх пір система підготовки вчителя була в більшій мірі орієнтована на забезпечення їх знаннями, ніж уміннями; були відсутні спеціальні психологічні методи активного впливу на особистість учителя з метою професійної психокорекції таких його якостей, які краще потрібні для ефективної взаємодії з учнями.

На першому етапі педагогічної діяльності більш актуальною є сфера спілкування. Цей період можна розглядати як досягнення необхідної соціальної компетентності, як здатність до спеціальної праці. Він створює основу для переходу до інших, більш складних завдань, які відносяться безпосередньо до педагогічної діяльності. Взагалі комунікативність – важлива риса особистості вчителя. Формування її як властивості особистості у кожного молодого вчителя далеко не закінчене. Саме тому вдосконалення форм спілкування пов'язане з набуттям учителем деяких умінь і навичок, наприклад уміння вислуховувати учня, увияти себе на його місці, щоб зрозуміти його, уміння вимагати і так ін. За допомогою спілкування учитель не лише передає учням певні знання, але й формує їх світогляд, високі ідеали, виховує духовність, формує особистість учня.

Для того, щоб сформувати необхідні особистісні якості в учнів, сам учитель повинен мати такі якості, як відкритість, доброзичливість, співчуття, щирість, здатність приймати й розуміти іншого тощо. Ці якості, в свою чергу, необхідно сформувати, але формування у молодого вчителя необхідних особистісних якостей – досить складний і емоційно насичений процес. Лише через власне емоційне переживання ситуації спілкування, підкреслює Т.С. Яценко, вчитель може прийти до продуктивних висновків, які сприяють особистісному розвитку [12].

Характеризуючи особливості особистості молодого вчителя, ми частіше всього розглядаємо ті, що належать до вищих рівнів особистісної структури: ціннісні орієнтації, установки диспозиції, спрямованість. До цього ряду можна віднести самооцінку, що являє собою загальне відношення особистості. Проблеми самооцінки вчителя, вивчення її ролі, особливостей та функцій присвячено досить досліджень. Серед них ті, в яких самооцінка розглядається як компонент свідомості, завдяки якому здійснюється самоконтроль, самокритика, самовдосконалення, самовиховання.

В умовах, коли людині доводиться оцінювати й зіставляти власні якості з вимогами і правилами, які висуває нова діяльність, зростає необхідність в адекватній самооцінці, активізується і ускладнюється її роль у характері діяльності [8; 9].

Досить актуальним є вивчення особливостей самооцінки, коли особистість перебуває в стані напруги, і від неї вимагається досить швидка мобілізація сил, здібностей для формування найбільш ефективних стереотипів поведінки та діяльності в нових умовах. Проблемі самооцінки, вивченню її ролі, особливостей та функцій присвячена велика кількість досліджень у психології. Існує ряд теорій, в яких детально висвітлюються емоційні та когнітивні аспекти цього важливого особистісного компонента. Значне місце серед них займають роботи, в яких самооцінка розглядається в якості компонента самосвідомості, дякуючи якому здійснюється самоконтроль, самокритика, самовдосконалення й самовиховання.

Самосвідомість являє собою виділення людиною себе з об'єктивного світу, усвідомлення свого відношення до оточуючого, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок, бажань, почуттів та інтересів. Керуючи життєдіяльністю особистості, самосвідомість багато в чому визначає її ефективність і результат. Це пов'язано з тим, що в процесі свого розвитку, стикаючись з новими умовами життя і набуваючи новий життєвий досвід, людина постійно аналізує і переосмислює свою поведінку і способи діяльності. Дякуючи цій головній і найбільш цінній властивості самосвідомості, як підкреслює С.Л. Рубінштейн, суб'єкт реалізує свою внутрішню позицію по відношенню до оточуючого світу й здійснює керування своєю поведінкою та діяльністю, реалізуючи поставлену мету й перетворюючи умови свого соціального і природного існування. Таким чином, підкреслюється важлива роль самосвідомості, дякуючи якій забезпечується розвиток і формування цілісної особистості.

Особливий інтерес представляє проблема розвитку самосвідомості й самооцінки в зв'язку з особистісним професійним становленням. Професійна самосвідомість, як і взагалі самосвідомість особистості, формується, якщо ми вдивляємося в іншу людину. Ось чому так важливо знати, як відноситься молодий вчитель до своїх колег, взагалі до інших людей, кого він має за зразок, на кого він орієнтується, які якості особистості, на його думку, є провідними, головним для «ідеального вчителя».

Теоретичний аналіз будови професійної самосвідомості вчителя свідчить, що структура її в загальних рисах співпадає із структурою самосвідомості особистості і являє собою взаємо-перехрещене й взаємодоповнююче з'єднання трьох підструктур: когнітивної, афективної й поведінкової. Разом з тим, змістовні характеристики кожної підструктури професійної самосвідомості вчителя (Я-розуміння, Я-відношення і Я-поведінки)

включають у себе специфічні характеристики, які зумовлюють саморозвиток і самоактуалізацію вчителя в професійній діяльності.

Когнітивна підструктура включає в себе усвідомлення вчителем себе в системі педагогічної діяльності, в системі детермінованих цієї діяльності міжособистісних відношень і в системі його особистісного розвитку, пов'язаного з діяльністю й спілкуванням. Особистісний компонент відповідає за осмислення себе в ситуаціях, коли професійно значущі особистісні якості вчителя, або їх відсутність, виступають як перешкода на шляху власної активності або, навпаки, як умова, що полегшує діяльну самореалізацію. Отже, особистісний компонент самосвідомості забезпечує саморозвиток особистості, тобто забезпечує потребу особистості в самоактуалізації, в розкритті й розширенні своїх творчих можливостей.

В афективній підструктурі (Я-відношення) виділяються два рівні – глобальне й диференційоване самовідношення, тобто інтегральне почуття «за» чи «проти» власного «Я» і більш специфічний вимір: самоповага, самоінтерес, очікуване відношення інших і т. д.

Підструктура самовідношення тісно пов'язана з поведінковою підструктурою, основним психологічним механізмом якої є задоволення вчителя собою і своєю професійною діяльністю.

Задоволеність своєю професійною діяльністю необхідно вчителю для успішного розвитку емоційної стійкості, для підтримання необхідного емоційного тону, почуття власної гідності, гордості за себе і свою професію.

У кожній системі відношень, у яких проявляються різні форми активності людини, формуються й різні феномени самосвідомості. Самосвідомість являє собою виділення людиною себе з об'єктивного світу, усвідомлення свого відношення до оточуючого, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок, бажань, почуттів та інтересів. Керуючи життєдіяльністю особистості самосвідомість багато в чому визначає її ефективність і результат. Це пов'язане з тим, що в процесі свого розвитку, стикаючись з новим умовами життя і набуваючи новий життєвий досвід, людина постійно аналізує і переосмислює свою поведінку і способи діяльності.

Саме дякуючи розвитку самосвідомості й здатності оцінювати різноманітні аспекти своєї особистості, у молодого вчителя формується досить стійке й постійне поняття про себе, свою цінність, головні моменти якого зберігаються протягом всього життя і в значній мірі зумовлюють послідовність основної лінії поведінки в будь-яких ситуаціях і групах.

По мірі ускладнення відношень ускладнюється і вся структура самосвідомості і самооцінки. В.В. Столін виділяє індивідуальний і особистісний рівні самосвідомості, вказуючи, що на цих рівнях по-різному усвідомлюються і оцінюються особистістю різні аспекти свого “Я”.

Висновок. При входженні у нове соціальне середовище відбувається зміна системи відношень людини, що складає сутність її особистості. При цьому особистість не просто засвоює цілі, ціннісні орієнтації, уявлення групи, а проявляє себе як суб'єкт соціальної діяльності, тобто, в праці і спілкуванні перетворює умови діяльності у чинники власної життєдіяльності, перебудовує свою природу у відповідності з новим оточенням.

Ми дотримуємося думки, що в структурі особистості вчителя центральне місце займає мотиваційно-ціннісне відношення до педагогічної професії. Якщо людина свідомо і обґрунтовано зробила вибір, якщо виховання людини людиною стає для неї особистою цінністю і життєвим покликанням, можна досить впевнено прогнозувати формування в неї чіткої соціально-професійної позиції. Активно позитивне відношення до діяльності в сфері виховання є тим стрижнем навколо якого конститууються основні властивості й якості особистості педагога – професіонала.

У нашому дослідженні важливим чинником виступає також відношення вчителя до себе, до учнів, до колег. Рівень сформованості системи відношень свідчить про ефективність входження молодого вчителя у професійну діяльність. Порушення системи відношень відбувається в процесі індивідуального розвитку під впливом різноманітних чинників. Різними аспектами порушень системи відношень можуть бути порушення як її цілісності, як і окремих відношень і зв'язків між ними, а також наявності відношень, однаково важливих для особистості.

Порушення найбільш значущих елементів системи відношень не бажано для особистості, воно виражається в неадекватному її функціонуванні, в нездатності людини конструктивно розв'язати свої зовнішні та внутрішні конфлікти, що може бути відкореговано у групі АСПН, започаткованій академіком Т.С. Яценко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Категорія “Ставлення” в контексті розвитку образу «Я» особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 1997. — №3. — С. 9-22.
2. Климов Е.А. Путь в профессию / Е.А. Климов. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. — 120 с.
3. Козуб Я.В. Эмоциональное отношение к учению у студентов с разными видами мотивационной регуляции деятельности / Я.В. Козуб, М.А. Кузнецов // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. — 2015. — Вип. 6. — С. 86-93.
4. Кузнецов М.А. Специфика отношения к учению у студентов с преобладанием разных имплицитных теорий интеллекта и личности // М.А. Кузнецов, Я.В. Козуб // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. — 2015. — Том 1. — № 2. — С. 8-18. — Режим доступу до журн.:

<http://journals.uran.ua/appf/article/view/54081/50102> — Назва з екрану.

5. Кузнецов М.А. Особенности эмоционального отношения к учебно-профессиональной деятельности у студентов с разными стилями принятия решений // М.А. Кузнецов, Я.В. Козуб // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. — 2016. — № 2. — С. 16-29. — Режим доступу до журн.:

<http://journals.uran.ua/appf/article/view/73941> — Назва з екрану.

6. Лазурский А.Ф. Программа исследования личности в ее отношениях к среде / А.Ф. Лазурский, С.Л. Франк // Русская школа. — 1912. — Книга I. Январь. — С. 1-24; Книга 2. Февраль. — С. 1-17.

7. Мясичев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясичев. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. — 426 с.

8. Солодухова О.Г. Особистісні детермінанти адаптації суб'єкта до педагогічної професійної діяльності / О. Г. Солодухова // Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини: зб. наук. праць за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В.Д. Потапової, канд. психол. наук, доцента А.В. Гордєєвої. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. — С. 204-216.

9. Солодухова О.Г. Сформованість системи відношень як чинник професійної адаптації молодого вчителя / О.Г. Солодухова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: Зб. статей. — Ялта: РВВ КГУ, 2009. — Вип. 21, Ч. 2. — С. 149-157.

10. Хомуленко Т.Б. Семантичний простір рольових позицій вчителя / Т.Б. Хомуленко, З.М. Мірошник // Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. — Т. 16. — Одеса.: ОНУ, 2011. — С. 170-178.

11. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. — М.: Наука, 1977. — 144 с.

12. Яценко Т.С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория і практика: навч. посіб. / Т.С. Яценко. — К.: Вища шк., 2006. — 382 с.

Надійшла до редколегії 16.02.2016